سفینه
مجلهٔ تحقیقی در زمینهٔ زبان، ادبیات و فرهنگ فارسی
شمارهٔ ۲۳ میلادی،صص ۱-۱۵

Safeeneh
A Research Journal of Persian
Language, Literature and Culture
No.23, pp 1-15

معرفی آثارِ سنایی و شعر وی

An Introduction to the Works and Poetry of Sanai

محمد ارسلان

دانشجوی دورهٔ کارشناسی تخصصی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور، پاکستان

Abstract:

Poetry is the most captivating medium for expressing human emotions, thoughts, and spiritual feelings, and Persian poetry has played a vital role throughout history in delivering messages of morality and wisdom to people's hearts. This article presents a comprehensive review of the life, works, and artistic merits of the poetry of Hakim Sanai Ghaznavi, a prominent figure of Persian mystical poetry. Along with detailing his biography and his valuable works—such as *Hadiqat al-Haqiqah*, *Diwan-e Ash'ar*, *Sair al-Ibad ila al-Ma'ad*, *Karnameh-e Balkh*, and his prose works—this article provides an in-depth analysis of the thematic and stylistic characteristics of his qasidas, ghazals, qat'as, and masnavis.

Keywords:

Persian Poetry, Hakim Sanai Ghaznavi, Hadiqat al-Haqiqah, Mystical Literature, Masnavi Writing, Persian Literature.

چکیده:

شعر، زیباترین راه برای بیانِ احساسات، اندیشه‌ها و دریافت‌های معنویِ انسان است و شعرِ فارسی در طولِ تاریخ، همواره نقشی بسیار مهم در رساندنِ پیام‌های

اخلاق و حکمت به دل‌های مردم داشـــته اســـت. این مقاله به بررســـیِ جامعِ زندگی، آثار و زیبایی‌های ادبی کلامِ حکیم سنایی غزنوی، شخصیت مهم شعر عرفانی فارســـی می‌پردازد. در این مقاله، همراه با شـــرح زندگی‌نامه و معرفی نوشته‌های باارزش او مانند حدیقة الحقیقه، دیوانِ اشعار، سیر العباد الی المعاد، کارنامهٔ بلخ و آثارِ نثری‌اش، ویژگی‌های موضـوعی و سـبکیِ قصـیده‌ها، غزل‌ها، قطعه‌ها و مثنوی‌های او به دقت تحلیل شده است.

واژه های کلیدی:

شـــعرِ فارســـی، حکیم ســـنایی غزنوی، حدیقـة الحقیقـه، ادبیـاتِ عرفـانی، مثنوی‌سرایی، فارسی ادب.

انســـان همواره برای انتقال اندیشـــه‌ها، احســـاســـات و حالات درون خود به دیگران، روش‌های گوناگونی را به کار گرفته اســـت؛ اما در میان همهٔ این روش‌ها، شعر و شاعری جایگاهی ویژه و اثرگذار داشته است. بیان مقصود از راهِ شعر به سنّتی تبدیل شد که سخن را نه تنها زیبا و دلنشین می‌کرد، بلکه تأثیر آن را نیز چند برابر می‌ساخت. کلام منظوم و موزون سبب می‌شود که ســـخن خیلی زود بر دل بنشـــیند و تا مدّت‌ها در یادها بماند. از همین رو، در طول تاریخ، شعر همواره بهترین و مؤثرترین راه برای رساندنِ پیام‌های فکر، حکمت، اخلاق و عشق به مردم بوده است.

مانند تاریخِ ادبیاتِ دیگر زبان‌ها، دربارهٔ نخستین شاعرِ شعرِ فارسی نیز میانِ تذکره‌نویسان و پژوهشگران اختلافِ نظر وجود دارد و همگان بر سرِ یک نام اتفاقِ نظر ندارند. برخی از مورخانِ ادبی، حنظلهٔ بادغیسی را نخستین شاعرِ صاحب‌دیوانِ فارسی می‌دانند. گروهی بزرگ محمد بن وصیف شاعرِ دورهٔ

صفاری را نخستین شاعر رسمی شعرِ فارسی به شمار می‌آورند که برای نخستین بار به جای زبان عربی، به زبان فارسی دری قصیده سرود. (ریاض؛ شبلی، ۲۰۱۱م، ص ۱۸)

این سفر شعر فارسی که از حنظلهٔ بادغیسی و محمد بن وصیف آغاز شده بود، در دوره‌های بعد با روانی ادامه یافت و مضمون‌های تازه‌ای به آن افزوده شد. در ابتدا، شعر تنها به مدح و اندیشه‌های عاشقانه محدود بود؛ اما با گذشت زمان، شاعران فکر و حکمت را در آن دمیدند. در قرن پنجم و ششم هجری، نقطه‌عطفی پدید آمد که دنیای شعرِ فارسی را دگرگون ساخت. این تحول بزرگ به دست حکیم سنایی غزنوی رخ داد. سنایی نخستین شاعر بزرگ و نوآوری بود که شعر را از دربار و توصیف ظاهری معشوق بیرون آورد و عرفان، تصوف و حکمت اخلاقی را وارد آن کرد. بدین‌گونه، سنایی به شعر فارسی، به‌ویژه غزل و مثنوی، روحی تازه و مسیری جاودانه بخشید.

حکیم سنایی در شهر تاریخی غزنی در افغانستان به دنیا آمد. درباره تاریخ تولد او نظرات مختلفی وجود دارد؛ اما بر اساس روایت‌های معتبر، او در اواخر قرن پنجم هجری متولد شد. دکتر ظهور الدین احمد نوشته است که سنایی در ۴۶۳ق یا در ۴۷۳ق متولد شد. (احمد، ۱۳۷۵ش، ص ۳۶)

در حدیقة الحقیقت آمده است:

پانصد و بست و چار رفته ز عام
پانصد و بست و پنج گشت تمام

(سنایی، ۱۵۸۹م، ص ۴۹۵)

نام اصـــلی او ابوالمجد مجدود بن آدم بود. (فضـــل حق، قاضـــی، ۱۹۹۰م، ص۳۸۲)

سنایی در حدیقة الحقیقت نیز این نام را ذکر کرده است:

زآنکه جد را به تن شدم نسبت
کرد مجدود ماضیم کنیت
(همانجا)

او در بعضـی اشـعار خودش نام خود حسـن نوشـته اسـت. در دنیای ادب، او با تخلص «ســـنایی» شـــهرت یافت؛ اما به دلیل بینش علمی، ژرفای فلســـفی و اندیشـــه‌های عرفانی‌اش، لقب «حکیم» به او داده شـــد که گویای دانایی و حکمتِ اوست. (ریاض؛ شبلی، ۲۰۱۱م، ص ۴۶)

حکیم سـنایی متعلق به خانوادهای شـریف و دوسـتدار علم بود. پدرش، آدم، شـخصـی دانشـمند و فاضـل بود که به تربیت سـنایی توجه ویژه ای داشـت. خانواده او در میان طبقه علمی و فرهنگی غزنی شـناخته شـده بودند؛ به همین دلیل، ســـنایی از همان دوران کودکی در محیطی پرورش یافت که برای علم و دانش ارزش بسیاری قائل بودند.

سنایی در علوم رایج زمانِ خود مهارت کامل کسب کرد. او علومی چون قرآن، حدیث، فقه، کلام، طب، فلسـفه و نجوم را نزد دانشـمندان برجسـتهٔ غزنی فرا گرفت. بازتاب این دانش‌ها به‌وضـوح در اشـعار او دیده می‌شـود. او نه‌تنها یک شـــاعر، بلکـه بـه‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین عـالمـان و حکیمـان روزگـار خود شناخته می‌شد.

حکیم سنایی ایام پایانی عمر خود را در گوشه‌نشینی و عبادت سپری کرد. درباره سال وفات او در میان محققان اختلاف‌نظر وجود دارد؛ اما بیشتر مورخان بر سال‌های ۵۲۵ یا ۵۳۵ هجری قمری (حدود ۱۱۳۱ میلادی) اتفاق نظر دارند. دکتر ظهور الدین احمد درگذشت وی ۵۴۵ق نوشت. آرامگاه او در شهر غزنی افغانستان قرار دارد که امروزه نیز مورد توجه و احترام ارادتمندان اوست.(همانجا)

آثار سنایی:

حکیم سنایی آثار گران‌بهایی در نظم و نثر به جای گذاشته است. حکیم سنایی با اندیشه و شخصیت اثرگذار خود، گنجینه‌ای باارزش از آثار بزرگ را به ادبیاتِ فارسی بخشید. نوشته‌های او تنها به شعر محدود نبود، بلکه او هم در نظم و هم در نثر، یادگارهایی از معرفت، اخلاق و عرفان به جای گذاشت که برای شاعران و اندیشمندان پس از خود به الگویی راهنما تبدیل شد. در ادامه، نگاهی کوتاه به مهم‌ترین آثار و نوشته‌های حکیم سنایی می‌اندازیم:

دیوان سنایی:

این اثر شامل مجموعهٔ کامل شعرها و نوشته‌های منظوم حکیم سنایی مانند قصیده‌ها، غزل‌ها، ترجیع‌بندها، ترکیب‌بندها، قطعه‌ها، رباعی‌ها و شعرهای زهد و قلندری است. این کلیاتِ بزرگ، نشان‌دهندهٔ سیر تحول اندیشهٔ سنایی از شاعری درباری به عرفان و زهد است و به دست استاد احمد مدرس رضوی با بهره‌گیری از نسخه‌های کهن، بازخوانی، تصحیح و چاپ شده است.(سنایی، ۱۳۸۸ش)

حدیقة الحقیقه و شریعة الطریقه:

این کتاب مهم‌ترین، گسترده‌ترین و معروف‌ترین مثنوی عرفانی سنایی است که به نام‌های «الهی‌نامه» و «فخری‌نامه» نیز شناخته می‌شود و سنایی آن را به بهرام‌شاه غزنوی اهدا کرده است. متن کامل این کتاب نزدیک به ۱۲ هزار بیت دارد و در ۱۰ باب تنظیم شده است. سنایی در این شاهکار، درس‌های اخلاق، تصوف، توحید و معارف الهی را در قالب داستان‌ها و مثال‌های ساده بیان کرده است؛ کتابی که راه را برای پیدایش مثنوی‌های بزرگ عطار و مولانا هموار ساخت. (سنایی، ۱۸۵۹م)

طریق التحقیق:

این مثنوی نیز در ادامهٔ فکر و اندیشهٔ حدیقة الحقیقه نوشته شده است و به بیان رازهای عرفان، حقیقت، اخلاق و تزکیهٔ نفس می‌پردازد. این کتاب ۸۹۶ بیت دارد و سنایی آن را در همان وزن و بحرِ شعر حدیقه (بحرِ خفیف) سروده است. برخی از پژوهشگران در انتسابِ کاملِ آن به سنایی بحث کرده‌اند؛ اما مضامینِ آن کاملاً با اندیشه‌های عرفانیِ او هم‌خوانی دارد.

سیر العباد الی المعاد:

این اثر یک مثنویِ رمزی و داستان‌گونه دارای ۷۷۰ بیت است که در همان وزن حدیقه سروده شده است. سنایی در این کتاب، مسافرت معنوی و سیر و سلوک روح انسان، رهایی آن از تعلقات دنیای مادی و حرکت به سوی جهان باقی و سیر در مراتب عرفانی را به زیبایی تصویر کرده است. این اثر را یکی از پیش‌گامان ادبیات رمزی در زبان فارسی می‌دانند.(سنایی، ۱۳۱۴ق)

مثنوی کارنامهٔ بلخ (مطایبه‌نامه):

این کتاب یک مثنوی کوتاه با ۴۹۷ بیت است که به نام «مطایبه‌نامه» نیز شهرت دارد. سنایی این اثر را هنگام ماندن در شهر بلخ و دور از وطنش سرود و در آن با لحنی صریح و طنزآمیز به شرح حال خود، سختی‌های روزگار و معرفی برخی شخصیت‌های آن دوره پرداخت. استاد مدرس رضوی این متن را تصحیح کرد و در سال ۱۳۳۶ خورشیدی در مجلهٔ «فرهنگ ایران‌زمین» به چاپ رساند.(سنایی، ۱۹۵۳م)

عقل‌نامه:

این اثر کوچک‌ترین و کوتاه‌ترین مثنوی حکیم سنایی است که تنها ۱۹۵ بیت دارد. سنایی در این کتاب دربارهٔ مقام عقل، مراتب مختلف آن، اندازه و مرزهای عقل در برابر عشق و عرفان، و اثرِ آن بر رشدِ روح انسان به کوتاهی و روشنی سخن گفته است. (همان)

مثنوی عشق‌نامه:

این مثنوی دارای ۵۷۶ بیت است و از آثار دورهٔ نفوذ اندیشه‌های عرفانی در شعر او به شمار می‌رود. موضوع‌های اصلی این کتاب شامل پند و اندرز، حقیقت عشق واقعی و معنوی، حقیقت روح، و بحث‌های فلسفی و کلامی بیان شده‌اند.(همان)

سنایی‌آباد:

این کتاب یک مثنوی جامع و کامل عرفانی است. سنایی در آن به نام‌ها و صفت‌های خدا، ستایشِ پیامبرﷺ و مرتبه‌های عقل می‌پردازد. هم‌چنین

موضوع‌های مربوط به خانقاه و سلوک مانند وجد و سماع، رابطهٔ معنوی استاد و شاگرد (مرشد و مرید) و رفتارهای اخلاقی مانند توکل، قناعت، صبر، شکر و توبه را به تفصیل بررسی می‌کند.

تحریمة القلم یا تجربة العلم:

این اثر یک منظومهٔ کوتاه، بسیار زیبا و دلنشین با ۲۰۲ بیت است. سنایی در این متن با قلم خود گفتگو می‌کند و رازهای علم، تجربه‌های دانشمندان و ارزش دانش را به تصویر می‌کشد. این کتاب به دست پژوهشگر و استادِ نامدار مجتبی مینوی تصحیح شد و در مجلهٔ «فرهنگ ایران‌زمین» انتشار یافت. (سنایی، ۱۳۳۶ش، صص ۱۰-۱۵)

مقدمهٔ نثرِ حدیقه:

این بخش، دیباچه و پیش‌درآمدی است که حکیم سنایی آن را به نثر ساده، روان، فصیح و استوار در آغاز کتاب حدیقة الحقیقه نوشته است. این متن علاوه بر بیان علت نگارش حدیقه و ستایشِ خدا و پیامبر، یکی از نمونه‌های برجسته و ارزشمند نثر کهن فارسی در سدهٔ ششم هجری به شمار می‌رود.

مکاتیب سنایی:

این کتاب مجموعهٔ نامه‌ها و رقعات حکیم سنایی است که به بزرگان، قاضیان، عارفان، عالمان و حاکمان زمان خود نوشته است. این نامه‌ها علاوه بر ارزش ادبی و نثر زیبای تاریخی، اطلاعات بسیار باارزشی دربارهٔ زندگی شخصی سنایی، اوضاع اجتماعی، سیاسی و فکری آن عصر به دست می‌دهد. این اثر

نثری به کوشـشِ دکتر نذیر احمد گردآوری و تصـحیح و چاپ شـد.(سـنایی، ۱۹۶۲م)

مجموعۀ باارزش از نوشـته‌های منظوم و منثورِ حکیم سـنایی، گواهی روشـن بر این حقیقت است که او شعرِ فارسی را تنها در زیبایی ظاهر و آرایه‌های لفظی خلاصـــه نکرد، بلکه به آن عمقِ معنوی، اخلاقی و فکری بخشـــید. آثارِ او نه‌تنها اندیشـۀ زمانۀ خود را دگرگون سـاخت و تصـوف را واردِ زبانِ شـعر کرد، بلکـه راه را برای شـــاعران و انـدیشـــمنـدانِ بزرگی مـانـدِ شـــیخ عطـار و مولاناجلال‌الدین رومی هموار ساخت. بی‌گمان، نوشته‌ها و سروده‌های حکیم ســـنایی بخشِ بزرگی از میراثِ ادبی و عرفانیِ زبانِ فارســـی اســـت که ارزشِ علمی و معنویِ آن جاودانه خواهد ماند. حکیم ســـنایی با این آثار خود، روح تازه‌ای به شـعر فارسـی بخشـید که شـاعران بزرگی همچون عطارنیشـاپوری و مولاناجلال‌الدین رومی از آن فیض بسیار بردند.

شعر حکیم سنایی آیینه‌ای از فکر، معنویت و هنر بزرگ اوست. سخن او تنها بازی با قافیه‌ها و کلمه‌ها نیست، بلکه وسیله‌ای ساده و پرقدرت برای آموزش اخلاق، حکمت و عرفان است. سنایی با استفاده از قالب‌های گوناگون شعر، توانسـت مفاهیم عمیق معنوی و انسـانی را در شـکل و قالبی زیبا به مردم یاد بدهد. در ادامه، نگاهی به ویژگی‌های شعرِ او در قالب‌های مختلف می‌اندازیم:

قصیده‌سرایی:

قصیده‌سرایی حکیم سنایی را می‌توان به دو دوره تقسیم کرد. در دورۀ نخست، او به عنوان یک شـــاعر درباری ظاهر شـــد و برای رفع نیازهای مادی خود به

ستایش پادشاهان، وزیران و امیران پرداخت. بنا بر گفتهٔ تذکره‌نویسان، او تا حدود چهل سالگی مانند دیگر شاعران سنتی دربار، برای کسب صله و پاداش قصیده می‌سرود؛ اما در مرحلهٔ دوم زندگی، تحول بزرگی در اندیشه‌های او رخ داد که پس از آن، زهد، تقوا و اصلاح اخلاقی را سرلوحهٔ کار خود قرار داد. او در ساختار سنتی قصیده تغییراتی ایجاد کرد و در بسیاری از قصاید خود، بدون استفاده از تشبیب، مستقیماً به سراغ ستایش یا موضوع اصلی رفت.

در کلام او، از یک سو ویژگی‌های سبک خراسانی نمایان است و از سوی دیگر، به دلیل تسلط بر زبان عربی، آیات قرآن و مصراع‌های عربی را با مهارت بسیار به کار برده است. (احمد، ۱۳۷۵ش، ص ۳۹)

قصیده نزد سنایی تنها ابزاری برای تملق نبود؛ بلکه او با استفاده از آن برای بیان نکات حکیمانه، تجربه‌های زندگی و صفت‌های والای انسانی، وسعت تازه‌ای به این قالب شعری بخشید.

غزل‌سرایی:

حکیم سنایی نخستین شاعر بزرگی است که غزل را از تشبیب جدا کرد و آن را به عنوان یک قالب شعری مستقل معرفی نمود. پیش از سنایی، رگه‌های غزل تنها در ابیات ابتدایی قصاید دیده می‌شد، اما او به غزل هویت و شناختی جداگانه بخشید. در غزل او، مطابق با رواج آن روزگار، برای توصیف چهره، قد و قامت و زلف و رخسار معشوق، از استعاره‌های ابزار جنگی (مانند تیر، کمان و کمند) استفاده شده است. (همان، ص ۳۹)

یکی از ویژگی‌های منحصربه‌فرد غزل سنایی این است که او در کنار مضامین سنتی، به موضوعاتی چون هجر و وصال، گله از بی‌وفایی، بزم شادی و موسیقی نیز به‌وفور پرداخته است. معشوق در غزل او گاه «دلبر» و «جانا» است و گاه با طبقات مختلف اجتماعی پیوند می‌خورد. به گفتهٔ پژوهشگران، افتخارِ نخستین تصویرسازی روشن از زن به عنوان معشوق در شعر فارسی، متعلق به سنایی است.

قطعه‌نگاری:

قطعه‌نگاری سنایی آینه تمام‌نمای شعور فکری و اجتماعی اوست. از نظر فنی، قطعه قالبی کوتاه است؛ اما سنایی مضامین عمیق فلسفی و اصلاحی را در آن گنجانده است. در قطعات او جنبه‌های تسلیت، تبریک و سوگواری دیده می‌شود؛ اما گوهر اصلی هنر او در بیان «مذمت دنیا» و «استغنا» آشکار می‌گردد. (همان، ص ۳۹)

سنایی از قطعات خود برای نقدِ ناهنجاری‌های اجتماعی و رسوا کردنِ بی‌تفاوتی ثروتمندان استفاده کرد. او همچنین اوضاع زمانه، قدرناشناسی از شاعران و دشواری‌های علمی را با بیانی بسیار مؤثر بازگو کرده است. قطعات او تنها مجموعه‌ای از اشعار نیستند، بلکه خلاصه‌ای از اخلاقیات، تصوف و آیینِ اهلِ زهد به شمار می‌روند. او در قطعاتش به عنوان مصلحی ظاهر می‌شود که ضمن انتقاد از کج‌روی‌های جامعه، انسان را به فقر و قناعت تشویق می‌کند.

مثنوی‌سرایی:

ستون اصلی شهرت حکیم سنایی، مثنوی‌سرایی اوست که مثنوی‌های عرفانی و اخلاقی را در ادب فارسی بنا نهاد.(همان، ص ۴۵)

حکیم سنایی نخستین شاعر است که اصطلاحات تصوف و مسائل عرفانی را در قالب شعر ریخت و به آن شکلی علمی و فرهنگی بخشید. برجسته‌ترین مثنوی او حدیقةالحقیقه است که می‌توان آن را دانشنامهٔ حقایق عرفانی دانست. او در این شاهکار بزرگ، با تکیه بر مهارت خود در آیات قرآن، احادیث نبوی و علوم اسلامی، موضوعات خشک فلسفی را از طریق تمثیل و حکایت دلپذیر کرده است. مولانا جلال‌الدین رومی نیز سنایی را پیشوای خود دانسته است؛ این خود گواهی است بر اینکه بدون سنایی، درکِ معارف عرفانی مثنوی ممکن نیست.

از دیگر مثنوی‌های مهم سنایی می‌توان به "سیرالعباد الی‌المعاد" اشاره کرد که در آن او به سفر روح انسان و تأثیرات روانی عناصر چهارگانه پرداخته است. همچنین او در "طریق‌التحقیق" به گوشه‌نشینی، قناعت و اخلاقِ والا سفارش کرده است، در حالی که در "عشق‌نامه" ماهیت عشق و شرایط دستیابی به آن را موضوع کار قرار داده است. مثنوی "عقل‌نامه" او نیز درسِ توحید و آداب پیری و مریدی می‌دهد.

فنون بلاغت در شعر سنایی غزنوی:

شعر حکیم سنایی تنها مجموعه‌ای از اندیشه‌های عرفانی نیست، بلکه شاهکاری از محاسن فنی و بلاغتی است. در کلام او، بهره‌گیری استوار از

علم بیان، علم بدیع (تضاد، مراعات‌النظیر، تجنیس) و علم معانی دیده می‌شود که گواهی بر توانمندی او در سخنوری است.او برای دلپذیر کردنِ مضامین دشوارِ فلسفی و اخلاقی، از تشبیه‌های نو و استعاره‌های بلیغ یاری می‌جوید؛ همچنین کاربرد تلمیحات در اشعارش، آگاهی تاریخی و مذهبی او را برجسته می‌سازد. تسلط او بر زبان و بیان، نوعی موسیقی خاص و ژرفای معنایی در کلامش پدید آورده است که به همین سبب، سبک او در میان دیگر شاعران روزگارش، ممتاز و منحصربه‌فرد جلوه می‌کند.

تشبیه:

جمالت کرد جانا هست ما را
جلالت کرد ماها پست ما را
(سنایی، ۱۳۸۸ش، ص۷۹۰)

استعاره:

ای، تماشاگاهِ عقل نورپاش
درمیانِ لعلِ خاموشِ شما
(همان، ص۸۰۰)

تلمیح:

چو عاد و کیقباد و بهمن و کاوس و کیخسرو
منوچهر و جم و تهمورس و ضحاک و افریدون
ور از پیغمبران ادریس و نوح و یونس و صالح
حبیب و روح و ابراهیم و لوط و موسی و هارون

ور از اصحابِ پیغمبر عتیق و عمّر و عثمان
علی و سعد و سلمان و صهیب و خالد و مظنون
و اگر از اولیا مهیار و حیره خالد و خضری
جنید و شبلی و معروف شاه نوری و سمنون
(همان، ص ۵۴۲)

تضمین:

امرِ امرِ تست یارب با پیمبر در نُبی
گفته: اِن ابرمَوا امرا فانا مُبرمَون
گوش حس باطنم کر باد، اگر نشنوده ام
با ندایت: اِرجعی کُلَّ الینا یرجعون
(همان، ص ۵۳۳)

با نگاهی به زندگی، آثار و شعر حکیم سنایی غزنوی، درمی‌یابیم که او یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شاعران تاریخ زبان فارسی است. سنایی راه شعر فارسی را از تعریف و تمجید شاهانِ دربار جدا کرد و آن را به سوی عرفان، اخلاق، حکمت و اصلاحِ جامعه برد. نوشته‌ها و شعرهای او به‌ویژه حدیقة الحقیقه، غزل‌های معنوی و مثنوی‌هایش راهی تازه در ادبیات فارسی باز کردند که شاعران بزرگی مانند عطار و مولانا نیز در آن راه قدم گذاشتند.

کتابشناسی و منابع:

- احمد، ظهور الدین (۱۳۷۵ش)، ایرانی ادب، مرکزِ تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد
- سنایی غزنوی (۱۸۵۹م)، حدیقة الحقیقت و شریعة الطریقة، مطبع آقا میرزا ابوطالب شیرازی، بمبئ
- همو (۱۳۸۸ش)، دیوان سنایی غزنوی (با مقدمه و حواشی و اهتمام مدرس‌رضوی)، چاپخانه احمدی، تهران
- همو (۱۳۱۴ش)، سیرالعباد الی المعاد (مصحح سعید نفیسی)، مجله نسیم صبا، ایران
- همو (۱۳۳۶ش)، "مثنوی تحریمة القلم سنایی"، مجله فرهنگ ایران زمین، تهران، شماره ۵، صص ۱۰-۱۵
- همو (۱۹۵۳م)، مجموعه چهار کتاب نایاب: عشقنامه، عقلنامه، بهرام و بهروز، کارنامۀ بلخ (با مقدمه و تصحیح غلام جیلانی جلالی)، دانشگاه کابل، کابل
- همو (۱۹۶۲م)، مکاتیب سنایی (به تصحیح نذیر احمد)، دانشگاه علیگر، علیگر
- فضل حق، قاضی (۱۹۹۰م)، سخنوران ایران، ادارۀ ثقافت اسلامیه، لاهور
- ریاض، محمد؛ شبلی، صدیق (۲۰۱۱م)، فارسی ادب کی مختصر ترین تاریخ، سنگ‌میل پبلیکیشنز، لاهور